

“*Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekan ve Şahıslar*”, **Nasreddin Hoca'ya Armağan**, Oğlak Yayınları, İstanbul 1996, s. 73- 82.

Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekan ve Şahıslar

Arş.Gör. Şeref BOYRAZ*

Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliği üzerine yazılanlar, henüz sayısı kabarık ihtimaller olmaktan kurtarılamamıştır. Doğu Türkistan'dan Atlas Okyanusu'na kadarki geniş coğrafyalarda¹ vücut bulan bu ihtimaller² sıralanırken Azerbaycan sahasında anlatılanlardan, Türkiye şimdiye kadar haberdar olma imkanını bulamamıştır. Daha çok alfabe farklılığından olsa gerek ki Türkiye'nin Azerbaycandaki Nasreddin Hoca konusunda bildikleri, Nasreddin Hoca fıkralarının bu ülkede muhtelif tarihlerde yayınlandığından³ ve “**Molla Nasreddin**” adlı derginin uzun süre çıktığından⁴ ibarettir. Oysa Azerbaycan'da, Nasreddin Hoca'nın gerçekte **Nâsrüddin Tûsî** (1201-1274) olduğu yaygın bir kanaattir: “...Bize göre, efsanevi Molla Nesreddin mi değil, o mehz Marağa Resedhanasının bânisi meşhur âlim filozof, astronom Hâce Nesreddin Tûsîdir”⁵. Tûsî'nin bütün şark âleminde tanınmış olması, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı söylenen yılların (1208/9 - 1284/5) Tûsî'nin yaşadığı zamanlara denk gelmesi, Nasreddin Hoca fıkralarının bazılarında astrolojinin alaya alınması ve bazı fıkraların Tûsî'nin hayatıyla benzeşmesi gibi gerekçeler onları bu kanaate götürmektedir. Son olarak Molla (Nasreddin Hoca)'ya atfedilen şu hikaye onların bu fikrine payandalık eden delilleri arasındadır: Molla kendisine mühür kazıtmak ister. Mühür kazıyan usta ise her harf için belirli miktarda para istemektedir. Molla parayı az vermek için adını öyle söyler ki, Arap alfabesiyle yazıldığında iki

*. Cumhuriyet Üniversitesi, SİVAS

1. Nasreddin Hoca'nın yayıldığı coğrafyalar için bkz: Doç. Dr. Fikret TÜRKMEN; “*Nasreddin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. III, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 141-152.
2. Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliği hakkındaki ihtimaller için bkz: **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.9, MEB Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 109-114'de “*Nasreddin Hoca*” maddesi; Prof. Mustafa Kemal KARAHASAN; “*Nasreddin Hoca'nın Tarihsel Kişiliği ve Mizahının Etik ve Estetik, Toplumsal ve Eğitimsel Değer ve Önemi*”, **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 187-207; Toramirza CABBAROV; “*Nasreddin Hoca Dünyanın Oğlu*”, **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 69-75; Sami ERGUN; **Manzum Nasreddin Hoca Fıkra ve Hikayeleri**, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. VI-XI; Şükrü KURGAN; **Nasrettin Hoca**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Afşaroglu Matbaası, Ankara 1986, s. 36-43; Paşa EFENDİYEV, **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı**, Maarif Neşriyyatı, Bakı 1992, s. 194.
3. Fikret TÜRKMEN; a.g.m., s. 147.
4. Şükrü KURGAN; a.g.e., s. 40.
5. M.A. SULTANOV; “Molla Nesreddinin Prototipi Kimdir?”, “**Azerbaycan**” **Jurnalı**, 1961, No: 10

harf (خ) “*hu*” ve (س) “*sin*” den ibaret olur. Usta yazmaya başlar ve (حسن) ’nın noktasını koymak istediğinde Molla, noktanın (س) ’in karnına konmasını ister. Bu şekilde yazılan isim (حسن) “Hasan” okunmaktadır.⁶ Bu hikayeden hareketle yürütülen fikirler şu merkezdedir: Anlaşıldığına göre Molla Nasreddin’in kendisi için kazıttırdığı mühürde “Hasan” adı var imiş. Malum olduğu üzere, Nâsirüddin Tûsî’nin de asıl adı Nâsirüddin Ebu Cafer Muhammed bin Muhammed bin Hasan⁷’dır.

Merağa Rasathânesi bânisinin bütün şark âleminde tanınıyor olması ve Nasreddin Hoca’nın yaşadığı söylenen yılların Tûsî’nin yaşadığı zamanlarla örtüşmesi, gerçekte Nasreddin Hoca’nın Nâsirüddin Tûsî olduğu ihtimalini verebilir fakat tek başına bu ihtimali ispatlayabilme kudretinden yoksundur. Bu fikrin doğruluğu için başka bilgi ve belgelerin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Azerî araştırmacılara göre; Nasreddin Hoca fıkralarının bazılarında astroloji alaya alınmakta ve astroloji ile ilgili fıkraları üretenin de sözü edilen bilim dalıyla muayyen derecede ilgilenmiş olması gerekmektedir. Fakat bize göre Nasreddin Hoca fıkralarındaki düzeyde astroloji ile ilgili (Eskiyen aylar, gibi) fıkraların vücut bulması için, şöhretini astrolojiye borçlu olan birisinin bilgisine ihtiyaç duyulmayacağı kesindir.

Bazı fıkraların Tûsî’nin hayatıyla benzeştiği söylenirken Nasreddin Hoca’nın **Timur**’la ilgili fıkraları hatırlatılmaktadır. Bu meyanda Tûsî’nin Moğol hükümdarı **Hülagu** ile ilişkisi ve onun sarayında müfettişlik, müşavirlik ve nâzırlık yapacak kadar bulunmasının Nasreddin Hoca’nın Timur (1336-1405) ile bağlantılı fıkralarına kaynaklık ettiği söylenmektedir. Türkiye’deki bilgilere göre ise Hoca’nın yaşadığı yer olarak söylenen Akşehir yöresi halkının **İlhanlı** noyan ve devlet adamlarıyla sık sık ilişkide bulunması⁸ Hoca-Timur fıkralarının kaynağını oluşturmaktadır. Hoca-Timur fıkralarının kaynağı konusundaki her iki fikirde de doğruluk payı olmadığını söylemek şimdilik mümkün değildir. Ama Tûsî-Hülagu ilişkisinin varlığı, Azerî kanaatinin doğruluğunu kesinleştirmeye yetmemektedir.

Yukarıda anlatılan hikayeden hareketle varılan sonuç, içerisinde doğru olma ihtimalini barındırabilir. Ama bu doğruluk Nasreddin Hoca’nın, Nâsirüddin Tûsî olduğu tezine yönelik değil, hikayede anlatılanın Tûsî’nin başından geçmiş olabileceğine yöneliktir. Hikaye günün birinde Nasreddin Hoca’ya mal edilmiştir. Öncelikle bu anlatılan bir fıkra değil, hikayedir. Çünkü bu hikaye, fıkranın temel özelliği olan “mizah” ve “nükte” unsurlarını bulundurmamaktadır. Bu sebeple

⁶. Vagif VELİYEV; **Azerbaycan Folkloru**, Maarif Neşriyyatı, Bakı 1985 s. 292-293.

⁷. Nâsirüddin Tûsî ve onun ismi konusunda bkz: **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.12/II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 132-134’de “*Nâsirüddin Tûsî*” maddesi; Hâce Nâsireddin Tusi, **Ahlagı Nasiri**, Elm Neşriyyeti, Bakı 1980, s. 3-31.

⁸. Tuncer BAYKARA; “*Nasreddin Hoca ve Dönemi*”, **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 33-39; Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK; “*Nasreddin Hoca’nın Yaşadığı Sosyal Çevre*”, **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 275-282.

Nasreddin Hoca'ya ait olmayan bu hikayeden hareketle varılan sonuç da doğru değildir.

Sözün özü Nasreddin Hoca'nın Nâsırüddin Tûsî olduğu fikri ihtimalden öteye geçememektedir. Ancak ortada duran bir gerçek vardır, o da her iki şahsın şöhretlerinin birbirine karıştığıdır.

Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliği üzerindeki bu ve buna benzer ihtimaller perdesini kaldırmak mevcut bilgi ve belgeler ışığında şimdilik imkan dairesinde görülmemektedir. Fakat tarihi şahsiyeti ne olursa olsun onun yaşadığı dönemden önceki⁹ ve sonraki¹⁰ zamanlarda üretilen fıkraların günün birinde bir şekilde Nasreddin Hoca'ya mal edildiği kesinliği inkar edilemez bir gerçektir.

Yazının başlığının vaad ettiği konuya geçmeden önce Nasreddin Hoca'yı ve onun fıkralarını şimdi ve başka zamanlarda tahlil etmeye bir nebze de olsun katkısı olur düşüncesiyle bu bilgileri vermeye çalıştık.

Bizce önemli olan Nasreddin Hoca'nın yetmiş seksen yıla sığdırılmış tarihi kişiliği -zarfı- değil, halk muhayyilesinin ortaya çıkardığı ve aynı halkın yaratıcılığını, yaşantı tarzını değişik oranlarda aksettiren fıkraların halkı anlamak ve çözümlmek adına araştırmacılara verdiği -mazrufdur- malzemedir. Bu düşüncenin etkisiyle fıkralardaki zaman, mekan ve şahıslar konusunu irdelemeye gayret ettik.

Hoca'nın yaşadığı düşünülen zamana yakınlığı dolayısıyla aslından uzaklaşma derecesi daha az olan fıkralar üzerinde çalışmanın doğru olacağı inancındayız. Bu nedenle incelemenin temelini, **Letâif-i Hâce Nasreddin, Dârü't-Tıba'atü'l-Âmire, İstanbul 1253 (1837) künyeli basma eser**¹¹ oluşturmaktadır.

Zaman:

Zaman fıkralarda¹² belirsiz ve geniştir. Başka bir ifadeyle fıkralar, zamanın belli dilimleri arasındaki bağlarını koparmış ve dolayısıyla kendinden sonraki 'gelecek'lere hitabedebilme ayrıcalığını yakalamıştır. Bu durumun Nasreddin Hoca fıkraları için de geçerli olduğunu söylemek, yüzlerde şaşkınlık ifadesi yaratmaz herhalde.

⁹. Hoca'nın yaşadığı söylenen zamandan çok daha öncelere ait fıkraların Hoca'ya mal edilmesi konusunda bkz. Doç. Dr. Hasan ÖZDEMİR; "*Nasreddin Hoca'yla İlgili İki Latife Mecmuası ve Bazı Latifelerin Eskiliği Üzerine*", **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 287-302.

¹⁰. Hoca'nın yaşadığı söylenen zamandan sonra üretilip Hoca'ya mal edilen fıkralar konusunda bkz. Nail TAN; "*Günümüzde Yaratılan Nasreddin Hoca Fıkraları*", **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 331-341.

¹¹. Sözü edilen eserin tanıtımı için bkz. M. Sabri KOZ; "*İncelenmemiş Bir Nasreddin Hoca Yazması ve Buradaki Fıkraların Üç Eski Basma ile Karşılaştırılması*", **I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 213.

¹². Fıkralardaki zaman konusu için bkz. Prof. Dr. Dursun YILDIRIM; *Fıkra, Türk Dünyası El Kitabı*, Üçüncü Cilt Edebiyat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1992, s. 336.

Yukarıda sözü edilen basma eserin hacmini, “Latife” başlıklı 134 fıkra oluşturmaktadır. Ancak bunlardan 134. Latife nükte ve mizah unsurlarını içermediğinden¹³ fıkra formunda değildir. Buna göre kalan 133 fıkranın 115’inde zaman, “birgün” kelimesinin ifade ettiği ve çağrıştırdığı anlamlarla belirtilmiştir. “Birgün” sözcüğü gece ve gündüzden müteşekkil, makro planda herhangi bir yılın herhangi bir gününe ait zaman dilimini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle “birgün”, rakamlarla anlatılamayacak kadar geniştir ve zamanın sınırsızlığına yayılmıştır. Birgün’ün sınırları ve kıyısı yoktur. İşte Nasreddin Hoca fıkralarının çoğu, zaman bakımından belirsizlik içinde cereyan etmektedir. Bu durum, fıkraların ömründen sınır çizgisini kaldırmış ve onlara geniş zamanın di(a)mağında yaşama ayrıcalığını kazandırmıştır.

“Birgün” kelimesiyle mikro planda gece ile gündüzden müteşekkil bir zaman dilimi anlaşılıyorsa da “birgün”le Nasreddin Hoca fıkralarında çoklukla gündüz kastedilmektedir. Zamanın gündüz olduğu açıkça ifade edilmese de hayatın aktivitesinin genellikle gündüzde toplanmış olması ve fıkralarda cereyan eden vakaların karakteri, birgün’ün aydınlık dilimini -gündüzünü- işaret etmektedir.

Fıkralarda birgün’ün karanlık diliminin -gecenin- kullanıldığı yerler “bir gece” (5, 81, 85, 90, 106)** ibaresiyle belirtilmiştir. “Bir gece” sözcükleriyle başlayan fıkralardaki vaka ya da durumun gereği olarak ‘gece’ye ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı vakaların gündüz olmasının imkan ve ihtimali yoktur. “Kuyudan ayı çıkarma” fıkrasını hatırlayalım. Sözü edilen fıkralardan gece unsuru atıldığında fıkra, nükte ve mizah unsurlarını yitirip bayağı bir metin haline dönüşmektedir. Yine bu meyanda “Yorgan gitti, kavga bitti” (81) fıkrasını göz önüne getirelim.

Bazı fıkralarda (40, 43, 45, 56, 73, 86, 99, 108, 126) birgün kelimesi yoksa da bu fıkralarda da zaman, birgün ibaresinin ifade ettiği belirsizlik içindedir.

Bunların haricindeki kimi fıkralarda zaman, Nasreddin Hoca öldükten sonra (33, 130), Ramazan ayı (9), Hoca kadı iken (79) şeklinde kabaca belirtilmiştir. Bu zamanlarda da bir kesinlik bulmak mümkün değildir.

Fıkralarda belirtilen en kesin zaman dilimi ise davet zamanı (48), av vakti (49), cuma gecesi (95), öğle vakti (4, 46) ve namaz vakti (13)’dir. Bu vakitler muayyen bir oranda belirsizliği içerirken geçtiği fıkraların da vazgeçilmez unsuru durumundadırlar. Çünkü fıkraların temeli adı geçen vakitler üzerine kurulmuştur. Rakam kesinliği ile ifade edilemeyen bu vakitler fikradan çıkarıldığında fıkra nükte ve mizah unsurundan uzaklaşmaktadır.

Her vaka ya da durum kendine bir zaman sınırı çizer. Fıkralardaki vakaların da başlangıç ve bitiş süreleri vardır. Öteki sözlü anlatım türlerine göre

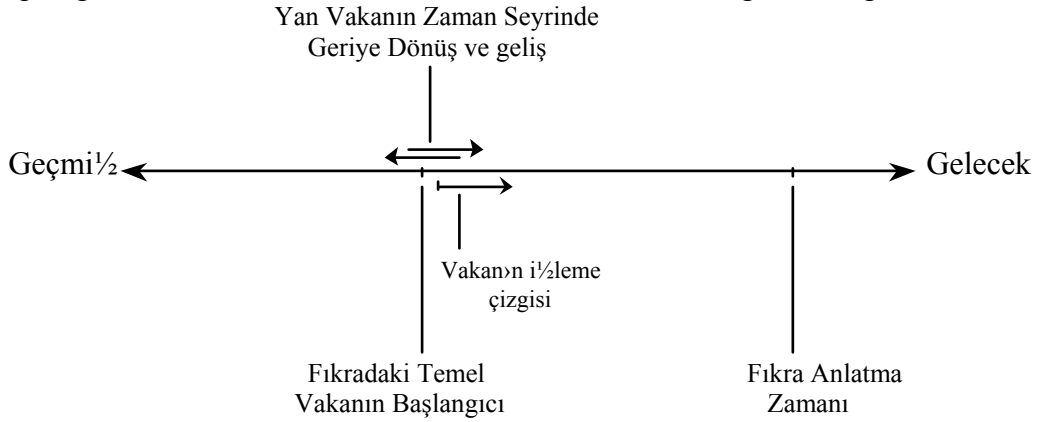
¹³. Bu 134. Latife aynen şöyledir: Merhum Hoca her ilmde mahir ve her fende kamil idi. Lakin talebe kendiden ders rica ettikde “Kudûrî dersi okuruz.” derlerse okudur imiş. Ahir kitap isterler ise okutmaz imiş. Bazılar derler ki Kudûrî okudurken keşf (ü) keramete ermiş derler. Kudûrî okutmanın hikmeti bu imiş derler.

** . Parantez içinde verilen rakamlar adı geçen basmanın tarafımızdan verilen latife numaralarını göstermektedir.

fıkralardaki durum ya da vakanın başlangıç ve bitişi arasındaki süre çok kısadır. Bu süre çoğu fıkralarda “an” kadar kısa iken bazılarında birkaç gün ya da hafta, en fazla aydır.

Vakanın cereyan ettiği zaman çizgisinin boyutları konusunda yukarıda söylenenler Nasreddin Hoca fıkraları için de geçerlidir. İncelediğimiz fıkraların birkaçı hariç hepsinde vaka, kısa sürede başlayıp bitmekte ve birgünün belli bir anında cereyan etmektedir. Vakası birgünün herhangi bir anından daha fazla zamana ihtiyaç duyan fıkra yok denecek kadar azdır: (23., 35., 83, 89., 111., 123.) sıralarda yer alan latifelerin vakası birgün ve bir gecelik zamanın toplamına ihtiyaç duyarken (121.) fıkra bir iki günlük, (99. ve 103.) fıkralar bir iki haftalık zamana muhtaçtır. Mizah unsurunu barındıran vakanın oluşumu için bu fıkralarda zikredilen sürelerin geçmesi şarttır.

Zamanın işleyişi geçmişten geleceğe doğru düz bir hat çizmektedir. Fıkra anlatımı sırasında kullanılan temel vaka, fıkranın anlatıldığı zamandan önceki bir noktada başlar ve anlatılan zamana doğru devam eder. Bu basit anlatım tekniğidir. Kimi fıkralarda ise temel vakayı destekleyici yan vakalar bulunmaktadır. Yan vakaların bazıları ise temel vakanın başlangıç zamanından önceki bir noktada başlayıp bitmiş veya temel vakanın zamanıyla birleşecek şekilde devam etmiştir. İşte bu gibi yan vakaları anlatmada geriye dönüş tekniği kullanılmakta ve fıkranın yapısı giriftlik kazanmaktadır. Bu tür fıkraların anlatımı diğerlerine göre zordur.

Nasreddin Hoca fıkralarının çoğunda vaka zamanı giriftlikten uzak ve yalındır. 133 fıkranın içerisinde sadece iki latifede (112, 123) geriye dönüş tekniği kullanılmıştır.

Nasreddin Hoca fıkralarındaki sürenin kısıllığı ve düz bir çizgi üzerinde devam etmesi fıkraların kolayca akılda tutulması ve anlatılmasını sağlamakta bu ise fıkra türüne olan rağbetin çokluğunu açıklamaktadır.

Mekan:

Bir vaka ya da durumun olduğu yerde mekanın da bulunması kaçınılmazdır. Fıkralarda da vakanın geçtiği bir mekan mevcuttur. Fıkra mekanı

bazen bütün özellikleriyle tasvir edilirken bazen de şahıslar arasında geçen konuşmanın seyrinden çıkarılır. Fıkralardaki mekanın coğrafyası hem belirsiz hem de çok geniştir. Ülke, şehir, köy, mahalle, sokak, pazar yeri, mezarlık, ev, cami, medrese, dükkan, hamam, ahır, saray, mahkeme, dağ, ırmak ve deniz kenarı, göl kıyısı, kır, yol, bahçe, tarla gibi muhayyel olmayan gerçek hayat sahneleri fıkraların zemini durumundadırlar. Vakanın sözü edilen gerçek hayat sahnelerinde geçmesi fikranın inandırıcılık ve dolayısıyla mizah gücünü artırıcı mahiyettedir. Diğer anlatım türlerinde olduğu gibi fıkralarda da mekan itibarıdır ve bu itibarlık nedeniyledir ki mekan fıkralarda mizah unsuru için gerekli olan özellikleriyle geçmektedir. Fıkralarda, mekanın fikra için gereksiz yanlarına yer verilmemektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarındaki mekanın sıfatları da bu anlatılanlardan farksız değildir. Hoca'nın latifelerinde geçen mekanların çoğu fikra türünün doğası gereği mikro plandadır. Yani mekanlar günlük hayatın geçtiği ev, cami, medrese, bakkal, hamam, yol, mahkeme, tarla, bahçe, pazar yeri gibi zeminlerdir. Makro plandaki mekan ise çok azdır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Yedi İklim (40), Hindistan (40), Rum (40, 73), Arabistan (26, 40, 48, 73), Acemistan (40, 73), Konya (8), Sivrihisar (46, 54, 98, 113, 124), Akşehir (3, 40, 55, 56), Sultan Alaaddin Vilayeti (?) (73). Bunların haricinde bazı mekanlar tür adı olarak belirsizlik içinde verilmektedir: Bir şehir (55, 58), bizim şehir (3), vilayet (96), köy (103) gibi. Mekanda küçülme inandırıcılığın kaynağıdır. Bu sebeble fıkralarda makro mekanlara pek rastlanmaz. Dikkat edileceği üzere yukarıda sıralanan makro mekanlar genelde 40. ve 73. latifelerde kümelenmiştir. Bu iki latife haricinde mekana büyük sıfatı pek izafi edilememektedir.

Nasreddin Hoca latifelerinde mikro plandaki mekanların içerisinde geçme sıklığı en fazla olan ev ve eve ait unsurlardır. 133 fikra içerisinde 49 yerde Hoca'nın evi, bir yerde hırsızın (32) ve komşunun (36) evi, bir fıkroda da düğün evi (57) geçmektedir. Bunların yanında evin bahçesi (117), evin damı (114), baca (2), evin (86) ve kapının (124) önü, kiler (119) ve kenif (23) şeklindeki eve ait unsurlar, fikra vakasının geçtiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Latifelerde ev haricinde görülen iç mekanlar sosyal aktivitenin odaklandığı ünitelerdir. Bunlar Nasreddin Hoca'nın ve onun fıkralarını anlatan halkın hayat sahneleridir: Cami (1, 2, 3, 59, 123), mescid (3, 35), minare (4), minber (109), medrese (108), Gül Baba Tekkesi (100), mahkeme (56,79, 80, 114, 127, 131), hamam (4, 25, 93), bakkal (121), dükkan (114), helvacı dükkanı (118), saray (73, 78), Timur sarayı (77), tavla (75), ahır (52) ve davet yeri (48), gibi.

Kapalı mekanlardan sonra gelen dış mekanların sayısı iç mekanlar kadar kabarık değildir. Bu, yerleşik hayat tarzının bir tezahürü olsa gerektir. Nasreddin Hoca latifelerinde yol (11, 30, 42, 64, 65, 74, 84, 100), bahçe (18, 64, 83, 133), bağ (127), bostan (7), tarla (20, 40, 104), göl (96), derya (35), deniz (101), su (128) göl (72, 78, 94) kuyu (132) ve ırmak (14, 21) kenarı, çeşme (28) ve pınar (41) başı, dağ (29, 67, 69), tepe (117), kır (6, 16), derbent (116), sokak (39, 81), pazar yeri (12, 17, 71), bezzazistan (61), at pazarı (89), cirid alanı (76), av sahası (75), kervan konaklama yeri (106, 107), çamurlu yer (51), açık alan (24, 31, 38,

50, 60, 115), kurt ini (49), ağaç dibi (102) ve dalı (51), mezar ve mezarlık (6, 22, 33, 37, 47, 113), Hoca'nın mezarı (130) şeklinde geçen dış mekanlar daha çok tarım toplumunun hayatını akla getirmektedir.

Kimi fıkralarda ise (10, 15, 62, 66, 97, 110, 112, 125, 126) mekanın önüne bir sıfat eklemek imkan dahilinde değildir. Yani numarası verilen fıkralarda mekan belirsizdir. Bu belirsizlik ve dolayısıyla vakanın mekan kaydına bağlı kalmayışı, fikranın anlatımını kolaylaştırırken ömrünü de uzatmaktadır.

Fıkralarda dünyaya ait mekanlar arasında bir de ahiret inancını yansıtan kelime vardır: Cennet (123).

Bütün bu mekanların fıkralarda vazgeçilmez fonksiyonları vardır. Başka bir ifadeyle vakanın şekli adı geçen mekanları zorunlu kılmaktadır. Hepsisi olmasa da birçok fikranın mekanı değiştirildiğinde metin, fıkra formundan sıyrılmaktadır.

Şahıslar:

Fıkraların genelinde şahıs kadrosu zengin bir çeşitlilik arz eder. Gerçek hayat sahnelerinde rastladığımız insan tiplerinin fıkralarda boy göstermesi, fıkralara olan teveccühün sebeplerinden birisidir. Fıkralardaki şahıs kadrolarında da zaman ve mekanda olduğu gibi kesin bir belirlilik yoktur. Fakat bazen gerçek ve tarihî kişilere rastlanılabilmektedir. Ayrıca fıkralardaki şahıs kadrosu, fıkralarda vakanın gerektirdiği özellikleriyle bulunmaktadırlar.

Burada incelemeye çalıştığımız şahıslar da yukarıda söylenen özelliklere sahiptir. Nasreddin Hoca latifelerindeki şahıslar kadrosunu, vakadaki fonksiyonlarına göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1- Esas Kahraman

2- Kahramanın Muhatabı

3- Dinleyici/Seyirciler (Dekoratif Şahsiyetler)

Bu latifelerdeki esas kahramanın kim olduğunu söylemeye gerek yok sanırız.

Kahramanın (Nasreddin Hoca'nın) muhatabı olan şahıslar geniş bir yelpaze oluşturmaktadırlar. Fıkra için gerekli olan konuşmalar, bu yelpazedeki şahıslarla Hoca arasında geçmektedir. Her bir fıkrada genellikle bir muhatab bulunmaktadır. Fıkroda muhatabın vaka için ihtiyaç duyulan özelliklerinden başkasına yer verilmemektedir. Bu sebeple şahıslar belirsizlik içindedirler. Muhatab grubuna dahil olan şahıslar kadrosunu bir takım özelliklerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1- Hoca'nın Ailesi ve Aile Çevresi: Fıkraların mihveri Hoca olduğuna göre Hoca'nın aile bireyleri de fıkralarda sık sık geçecektir. Aile bireylerinden geçme sıklığı en fazla olan 27 kezle Hoca'nın karısıdır. Diğer aile bireyleri ise şunlardır: Hoca'nın oğlu (27, 62, 82, 97, 125, 126), kızları (9, 53, 89, 119), annesi (112), kaynanası (122), iki damadı (53).

2- Meslek Grupları: Fıkraların ortaya çıktığı ya da anlatıldığı zamanın sosyal hayatına ait izler taşıyan mesleklerle karşılaşmaktayız: Bostancı (7, 18), helvacı (8), pazar esnafı (12), dellak (25), avcılar (75), davulcu (78), kadı (56, 66, 79, 80, 114, 127, 131), imam (13), hatip (113), vaiz (123), arabacılar (98), berber (99, 129), çoban (116), subaşı (124), muhtarlar (127), tatar (73), harbendeler (47).

3- Sınıf Ya da Zümre Temsilcileri: Ayan (96), molla (34, 40, 77, 84), suhte (124, 127, 130), talebe (134), ulema (26, 73, 130), fakye (116), danışmendler (30), meşayih (73).

4- Yöneticiler: Padişah (Timurlenk) (77, 78), Arabistan Beyleri (48), bey (49, 74, 75, 76), Sultan Alaaddin (73).

5- Diğerleri: Her hangi bir gruba dahil edilemeyen belirsizlik derecesi fazla olan şahıslar kadrosudur. Bunların başında en çok -30 defa- geçmesi özelliğiyle “bir harif” kelime grubuyla verilen şahıs gelmektedir. Diğerleri şunlardır: Hırsız (32, 64, 85, 87), haramzade (117), şehitler (116), yârânlar (31), Hoca'nın komşusu (36, 52, 96, 105), Yahudi (56), Hoca'nın mollaları (48, 108), Hoca'nın hastası (45), misafir (111), fakir (120), Hoca'nın kölesi İmad (49, 50, 66, 127), Hoca'nın öğrencisi Habeşî Himad (108), Türk (20), Kudûrî (134), bir kaç kişi (101, 103), iki kişi (79, 114), üç adam (80), bazı kişiler (5), atlılar (6), kabile grubu (10, 11), bir kaç efendi (34), bir kaç talip (118), bir grup adam (54), on tane kör (14), üç ruhban (73), kervandakiler (107), gemidekiler (35), ziyaretçiler (45), dananın sahibi (16), müddei (131), şahid (131), kafir (52), bahçe sahibi (133), gibi.

Dinleyici / seyirci şahıslar genellikle kalabalık gruplardır. Çoğu zaman aktif değillerdir. Kahraman ve muhatap arasındaki konuşmayı destekleyici pozisyondadırlar. Bu dekoratif şahsiyetlerin sessizlikleri aktivitelerinden çok çok fazladır. Nasreddin Hoca fıkralarında geçen bu kabil şahıslar şunlardır: Halk (15 fıkroda geçmektedir.), cami cemaati (1), Müslümanlar topluluğu (2, 3), cemaat (22), kadınlar (91, 96, 121), mahalleli çocuklar (102), görücüler (89).

Nasreddin Hoca latifelerinde Hoca'dan başka şahsın bulunmadığı fıkralar da mevcuttur: (21, 24, 28, 29, 37, 38, 39, 46, 72, 104, 132). Bunlar genellikle durum fıkralarıdır. Hoca bir durum karşısında espirisini patlatarak fıkrayı tamamlamaktadır.

Bu dünyaya ilişkin şahısların yanı sıra öteki dünyaya ait unsurları da şahıs kadrosuna dahil edebiliriz: Münker-Nekir (sorgu-sual melekleri) (22, 33, 47).

Anlatım türlerindeki şahıs kadrosu söz konusu edildiğinde sadece insanlar akla gelmemelidir. Bazen bir hikayede, bir destanda ya da bir romanda öyle hayvanlar vardır ki bu eserlerdeki fonksiyonları dolayısıyla dekoratif şahsiyetlerden daha aktiftir ve hatta esas kahramanın muhatabı durumundadır. İşte Nasreddin Hoca latifelerinde de böyle bir muhatap vardır: Hoca'nın eşeği. Latifelerin toplamında 15 yerde geçen eşek, Hoca'nın yalnızlığına yoldaş, iş arkadaşı, tesellisi ve her şeyden önemlisi de Hoca'nın maddî fakirliğinin yansıyan

tarafıdır. At, eŖeęe göre daha güçlü, hızlı, soylu ve dolayısıyla pahalıdır. Bu nedenle ona sahip olmak için biraz varlıklı olmak gerekir. Hoca'nın bu yüzden atı yoktur. EŖek, sıradanlığı, fakirliği, masumiyeti, saflığı ve ezilmiŖlięi simgelemektedir. Onun için Hoca'nın karakterine ve hayat tarzına yakıŖan attan çok, eŖektir.

Sonuç:

Yerinde kullanılan ve sınırları izilmemiŖ 'an' kısalığındaki düz doğrultulu zaman, gereksiz ve muhayyel olmayan geniŖ coğrafyalı mekan ve bol eŖitli, gerçek, süssüz Ŗahıslar, genelde fıkra türünün özelde ise Nasreddin Hoca fıkralarının zihinlerde yer etme ve yaŖama gücünü artırıcı faktörlerdir. Bu sebeple Ŗiire "darası alınmıŖ söz" denildiği gibi fıkraya da hadde ve imbikten geirilmıŖ anlatım kompozisyonu demek yerinde olur.